

Økonomi og demokrati

I artiklen »*Folkets vilje – landets lov*«? fra 1998 analyserede historikeren Michael Kjeldsen DKP's demokratiforestillinger for tiden efter den tyske kapitulation i 1945, ud fra de forestillinger som partiet formulerede i besættelsens sidste år.¹⁵ Kjeldsens artikel rummer gode analyser, og han har blik for alarmerende signaler og tvetydigheder i disse års danske kommunistiske demokratiunivers. Kjeldsens emne behandles også i denne bog, hvor demokratipositionerne dog vil blive anskuet i deres sammenhæng med *udviklingsprocessen*: fra mellemkrigs- og folkefrontstid, over besættelses- og befrielsesår og frem til omslaget i forbindelse med den kolde krig. Hvad der nu og her skal fokuseres på, er Michael Kjeldsens domsafsigelse i den historisk centrale demokratistrid mellem den borgerligt-liberale bevægelse og den socialistiske bevægelse, om nødvendigheden af økonomiens demokratisering.

I Kjeldsens artikel fremstår ønsker om udvidelse af det eksisterende demokrati med en økonomisk dimension som suspekte i sig selv, som tegn på udemokratiske intentioner eller i hvert fald som »selve« demokratiet uvedkommende. Det beklages således at demokratibegrebet i partiformand Aksel Larsens tale på landspartikonferencen i Odense 1938 »udstrækkes til også at gælde det økonomiske og kulturelle område.« For handler dette »blot om, at folkets flertal skal være bestemmende, så opløses

økonomisk og kulturelt demokrati som selvstændige begreber i det politiske demokrati. Handler det derimod om lighed og statskontrol i økonomiske og kulturelle forhold, er der tale om sammenblanding af demokratibegrebet og begrebet socialisme.«¹⁶

I forbindelse med DKP's efterkrigsprogram *Folkets Vilje Landets Lov* anholder Kjeldsen igen at DKP's demokratikrav havde »en økonomisk og social dimension.«¹⁷ Programmet hyldede således principielt at »produktionsmidlerne bliver folkets eje« – og krævede aktuelt samfundsovertagelse »af en række virksomheder, der har monopolets karakter«. ¹⁸ Og Kjeldsen vurderer at de ønskede nationaliseringer var omfattende og ville »gribe dybt ind i det økonomiske liv. At de så samtidig ville skabe et endnu større og mere magtfuldt – blot statsligt – monopol end dem, der blev nationaliseret, fandt DKP imidlertid overhovedet ikke problematisk. På sin egen måde illustrerede dette også, hvordan partiet opfattede demokrati.«¹⁹

I artiklens konklusion beklager Kjeldsen atter »DKP's udvidelse af demokratibegrebet, som dette kom til udtryk i bestemmelsen af 'sandt demokrati' som politisk, økonomisk og kulturelt demokrati. For dermed blev spørgsmålet om demokrati ikke blot et spørgsmål om styreform, men også om økonomi og kultur.« DKP kunne på den måde hævde at være »tilhænger af demokrati i betydningen politisk demokrati, men samtidig anse dette for ufuldkomment og utilfredsstillende, fordi 'sandt demokrati' også fordrede økonomisk og kulturelt demokrati. At disse begreber så i virkeligheden dækkede over noget helt andet og altså intet havde med demokrati at gøre, var i den forbindelse mindre væsentligt.«²⁰

Nu ligger der vel i hele denne kritik også en underforstået henvisning til Sovjetunionens faktiske form for »demokratisering« af økonomien, altså en stalinistisk diktaturstats stærkt centraliserede styring af økonomi og virksomheder. DKP aner-

kendte jo principielt samfundsindretningen og hvad man opfattede som »sovjetdemokratiet« i Stalins Sovjetunion, hvilket Kjeldsen udmærket påviser på grundlag af illegale skrifter fra 1943-44.²¹ Men Kjeldsen går skridtet videre, og fremstiller demokratimotiverede ønsker om samfunds kontrol med produktionen og demokratiets udvidelse til det økonomiske område som et principielt misbrug af selve demokratibegrebet.

Michael Kjeldsens demokratisyn er naturligvis fuldt legitimt. Og kan måske endog synes »naturligt«. Men man må gøre sig klart at dette syn reelt udspringer af en ganske bestemt samfundsfilosofisk tradition og opfattelse af demokratiet (i fodnote nævnes retsfilosoffen Alf Ross som Kjeldsens demokratiteoretiske inspirator²²). En opfattelse der efter Murens fald befæstedes af tænkere som ovennævnte Fukuyama og transformeredes til en egentlig demokratiforskrift med tilsyneladende universel sandhedskraft.²³ Og afsiges historiske værdidomme på grundlag af dette demokratisyn, må historikeren være opmærksom på de normative konsekvenser: ikke alene en principiel afvisning af mange fortidige og nutidige demokratitænkernes synspunkter – men også en »historisk« forkastelse af fundamentale elementer i fx hele den europæiske arbejderbevægelses klassiske demokratiopfattelse.

At økonomisk ulighed og privatkapitalistisk ejendomsret forhindrer et fuldt demokrati, og at demokratiet derfor også må omfatte det økonomiske område, er nemlig langt fra en opfattelse der i det 20. århundrede alene deltes af leninistiske kommunist-partier eller »det nye venstre«. Til illustration heraf skal nogle træk ved det danske *socialdemokratis* historiske syn på demokratiets relation til de privatkapitalistiske ejendomsforhold trækkes op.

Socialdemokratiet gik fra første færd ind for at socialisere produktionsmidlerne, så »arbejdsmidlerne bliver fælles ejendom

og står til afbenyttelse for alle medlemmer i samfundet«. ²⁴ Denne opfattelse blev dog i praksis skudt til side i årene efter 1. Verdenskrig hvor partiet i stedet satsede på en vis statskontrol, visse statsindgreb samt opbygning af et socialt sikkerhedsnet – men uden at antaste de fundamentale ejendomsforhold. ²⁵ Ved 2. Verdenskrigs afslutning så Socialdemokratiet sig placeret i en helt ny international og national politisk situation. På grund af Sovjetunionens afgørende andel i sejren over Tyskland havde »socialismens førsteland« vundet stor popularitet i de europæiske befolkninger, og samtidig var de europæiske kommunistpartier (herunder det danske) i rivende vækst på grund af partiernes rolle som primus motor i modstandskampen mod besættelseshærene. ²⁶

Europa var altså i politisk skred mod venstre i 1945. I Danmark havde den opfattelse således bredt sig i krigens sidste år at det politiske demokrati uden en social dimension havde demonstreret sin ufuldkommenhed, at demokrati også måtte være økonomisk demokrati i en eller anden form. ²⁷ Og den nye ideologiske stemningsbølge gav sig udslag langt ind i borgerlige danske kredse. Som gæst på DKP's centralkomitemøde i august 1945 takkede den konservative udenrigsminister Christmas Møller for partiets »enestaaende Indsats« under besættelsen, og erklærede at »det havde været meget lykkeligere, om man fra videre Kredse end blot i det kommunistiske Parti havde haft en større Forstaaelse af de mægtige Kræfter og positive Kræfter, der var i Sovjetrusland.« ²⁸ Selv det private erhvervslivs talerør *Finanstidende* fandt det opportunt at justere kursen: »Valget står i dag næppe mellem ren planøkonomi og liberalisme«, erklærede bladet. »Ikke blot den politiske magtbalance, der peger heni mod kompromiset, men også vægtige økonomiske grunde taler for, at man vælger en ... rammeøkonomi«, og følgelig »må vi forsones os med indgreb i de økonomiske frihedsrettigheder«. ²⁹

Denne venstredrejning omkring befrielsen så dog ikke ud til

at gavne Socialdemokratiet, hvis troværdighed var under pres som følge af samarbejdspolitikken, men derimod DKP. I hele dette politiske klima fremlagde Socialdemokratiet så i august 1945 programmet *Fremtidens Danmark*. Et program der i eftertiden ofte er blevet affærdiget som et blot og bart forsøg på at overhale kommunisterne »venstre om«, mens andre dog har argumenteret for at programmet var alvorligt ment.³⁰

Programmet opstillede tre hovedmål: fuld beskæftigelse, social tryghed, samt »Effektivitet og Demokrati i Erhvervslivet«. Under det sidste punkt proklameredes at »demokratiseringen må føres til bunds«, så nu måtte »et økonomisk demokrati virkeliggøres« og »arbejdere, funktionærer og forbrugere sikres medindflydelse på produktionens ledelse«. Derfor skulle der oprettes et nationalt samfundsøkonomisk råd, branchevises sektionsråd, samt bedriftsråd der dog alene skulle »overvåge« og fremsætte (effektiviserende) forslag. Selve bedriftsrådstanken indebar således ikke essentielle indgreb i de privatkapitalistiske ejendomsforhold, men der åbnedes dog mulighed for hel eller delvis samfundsovertagelse af visse industrisektorer.³¹

Programmet gennemførtes aldrig som sådan. Alligevel var det betydningsfuldt, idet Socialdemokratiet her både bekendte sig til »økonomisk demokrati« og foruddiskonterede og begrundede den Keynes-inspirerede statsinterventionistiske økonomiske politik, der blev et hovedelement i opbygningen af »velfærdsstaten«.³²

I denne udviklings første mange år prioriterede Socialdemokratiet dog den økonomiske *vækst* frem for det økonomiske *demokrati*.³³ Men midt i 1960'erne fornyedes den socialdemokratiske interesse for demokrati på produktionsområdet, utvivlsomt næret af 1960'ernes højkonjunktur og markante stigning i den offentlige sektors serviceniveau.³⁴ Op igennem den socialdemokratiske arbejderbevægelses historie var den langsigtede strategi for *demokratisk socialisme* nemlig ofte blevet fremstillet

som en trefaset demokratimodel. Den første fase, tilkæmpelsen af det *politiske demokrati*, var vundet. I socialdemokratisk selvforståelse var man nu godt i gang med at fuldføre næste fases *sociale demokrati*, med et finmasket socialt sikkerhedsnet og solidariske, lighedsskabende velfærdsforanstaltninger. Tiden måtte derfor nu være inde til at påbegynde overgangen til tredje og afsluttende fase: det *økonomiske demokrati*.³⁵

I hvert fald nedsatte det socialdemokratisk prægede LO (fagforbundenes samvirke) i 1963 et udvalg vedrørende *industrielt demokrati*, der afgav endelig betænkning fire år senere. Betænkningens hovedindhold var at lønmodtagerne skulle have medbestemmelse på virksomhedsledelsesfunktionerne, dog uden direkte at antaste ejendomsretten.³⁶ Men Dansk Arbejdsgiverforening afviste idéen, idet man bestred at ledelsesret kunne adskilles fra ejendomsret. Hvilket, ifølge den mangeårige socialdemokratiske finansminister Henry Grünbaum, paradoksalt nok foranledigede LO til at få »hele spørgsmålet om sammenhængen med ejendomsretten til produktionsmidlerne taget op med en vurdering af, om der var realistiske muligheder for at føre demokratiet videre ad den vej«. ³⁷

Under forsæde af samme Grünbaum udarbejdede et nyt udvalg følgelig en grundlæggende *Rapport til LO's kongres 1971 fra udvalget om økonomisk demokrati*. Heri slog man endeligt fast at det *industrielle* demokrati uden medejendomsret måtte udvikles til et *økonomisk* demokrati (ØD) hvor de »ansatte fik andel i ejendomsretten og dermed i kapitaltilvæksten«, idet der »til ejendomsretten er knyttet spørgsmålet om fordelingen af magt og indflydelse«. ³⁸ Og principperne i denne ØD-rapport lå til grund for Danmarks første og hidtil eneste egentlige ØD-lovforslag, fremsat af den socialdemokratiske regering den 31. januar 1973 med det formål »at sikre lønmodtagernes medejendomsret, medbestemmelse og medindflydelse i erhvervslivet og på de enkelte virksomheder, og samtidig at opnå en mere ligelig for-

deling af formuer og indkomster«. ³⁹ Forslagets reelle indhold og mulige konsekvenser har været omstridt, men er af mindre interesse her hvor det blot kan nævnes at forsker i økonomisk demokrati Kirsten Bregm i 1984 forsigtigt erklærede: Forslaget indebar »i et vist omfang en kollektivisering af ejendomsretten til produktionsmidlerne«. ⁴⁰

Interessant i vor sammenhæng er derimod de socialdemokratiske ØD-fortales bagvedliggende *demokratiopfattelse, intentioner og perspektiver*. Tidligere statsminister Viggo Kampmann beskrev allerede tre år før lovforslagets fremsættelse den nye socialdemokratiske strategi: »Rent historisk er det kun lykkedes at nedbryde kapitalistiske samfundssystemer ved revolutionær aktivitet efter krigsafslutninger«. Resultatet var dog ofte blevet »mere eller mindre socialistiske samfund under diktatorisk politisk ledelse«. Derfor måtte den parlamentariske vej benyttes – men et lovforslag »der efterhånden vil berøve kapitalmagten væsentlige dele af dens privilegier, har aldrig været forelagt Folketinget. Det er i sig selv et væsentligt argument for, at Socialdemokratiet skulle prøve noget sådant ...«. ⁴¹

Nedbrydning af kapitalismen altså. Og denne nedbrydning skulle vel at mærke ske som en samtidig opbygning af det hele og fulde demokrati. I LO's grundlæggende ØD-rapport hed det således at det konkrete ØD-forslag blot var en begyndelse – for »økonomisk demokrati er ... til syvende og sidst et spørgsmål om hele *samfundets demokratiske indflydelse* på de økonomiske forhold og den økonomiske udvikling, indtægts- og formuefordelingen, kapitalbesiddelsen og kapitaldannelsen, ejendomsretten til produktionsmidlerne, bankernes og finansverdenens forhold, skattepolitikken og uddannelsen, jord og boligpolitik osv. Det drejer sig om demokratiseringen på *hele* det økonomiske område«. ⁴² Den fulde gennemførelse af demokratibygningens tredje fase. *Det* var perspektivet.

Senere – i takt med at den økonomiske krise udviklede sig

fra midten af 1970'erne – så LO og socialdemokraterne i stigende grad tillige ØD som en ønsket del af krisepolitikken: som modydelse til lønmodtagerne for løntilbageholdenhed og som strukturforandrende investeringsværktøj.⁴³

•

ØD-lovforslaget fra 1973 blev ikke vedtaget. Modstanden var for stor (fra både højre og venstre).⁴⁴ Allerede ni dage efter dets fremlæggelse skrev professor Alf Ross advarende i *Berlingske Tidende*: »Forslaget er genialt udtænkt af skarpe hjerner, der har sat sig for, at nu skal den marxistiske socialisme gennemføres i Danmark, ...«⁴⁵

Ordene er ikke overraskende, for det var samme Ross der i en tale tilbage i 1945 angreb DKP's sammenblanding af begreberne – idet grundbetydningen af demokrati ifølge Ross var »politisk demokrati«, mens »økonomisk demokrati« var forbundet med tanken om planøkonomi og rettelig burde benævnes socialisme.⁴⁶ En kritik som Ross uddybede året efter i hovedværket *Hvorfor demokrati?*, hvor han afviste kommunisten Jørgen Jørgensens flerleddede demokratibegreb. Som Socialdemokratiet opererede professor Jørgen Jørgensen med et politisk, socialt og økonomisk demokrati, hvortil han føjede et retsligt og kulturelt demokrati. Tilsammen udgjorde disse fem demokrati afsnit »det brede demokrati«, til forskel fra »det smalle demokrati« som alene indeholdt politisk demokrati.⁴⁷ Men for Ross var der »intet Grundlag ... for at forene de forskelligartede Dele i et fælles overbegreb om Demokrati.« Talte man derfor om økonomisk eller kulturelt *demokrati* i stedet for økonomisk eller kulturel *socialisme*, var det »et Misbrug af ordet Demokrati til Betegnelse af økonomiske og kulturelle Fænomener, der hverken strukturelt eller idemæssigt er analoge med det politiske Demokratis Fænomener, ...«⁴⁸

Og hermed er vi vendt tilbage til historikeren Michael Kjeldsens Alf Ross-inspirerede kritik af DKP's »sammenblan-

ding af demokratibegrebet og begrebet socialisme«, hans anke over »DKP's udvidelse af demokratibegrebet« så demokrati gjordes til andet og mere end styreform, hans beklagelse af at DKP anså det politiske demokrati »for ufuldkomment og utilfredsstillende« uden økonomisk (og kulturelt) demokrati. Kort sagt: hans afvisning af at demokratibegrebet kunne udvides til det økonomiske område.⁴⁹ En afvisning, der i sin konsekvens historisk forkaster en hel demokratisk tradition og tænkemåde som rækker langt udover kommunisternes rækker.

– Afvisningen må, som vi har set, således omfatte det danske socialdemokratis principielle opfattelse af relationen mellem demokrati og økonomi igennem størstedelen af dets historie (efter Murens fald forstummede agitationen for økonomisk demokrati, men i partiets principprogram fra 1992 plæderedes dog stadig for det »politiske, sociale og økonomiske demokrati«, medejendomsret ansås som nødvendigt for »et fuldt udviklet demokrati«, og partiet så »en lige linje: Fra det politiske demokrati ... Til det sociale demokrati ... Frem til det økonomiske demokrati ...«⁵⁰).

– Afvisningen må endvidere ramme visse af den danske demokratifortaler Hal Kochs tankeretninger. Som når denne i 1945 klart kritiserede Sovjetunionens mangel på politisk demokrati, men roste landets satsning på »at skabe et økonomisk Demokrati«. Her havde »Vesteuropa utvivlsomt adskilligt at lære.« Der var nemlig sammenhæng i tingene, ifølge Koch: »jeg tror ikke paa et varigt politisk Demokrati, uden at det som Grundlag har en stadig fremadskridende Virkeliggørelse af det økonomiske Demokrati.«⁵¹

– Og afvisningen må ligeledes ekskludere centrale dele af demokratiopfattelsen hos nutidige velestimerede demokratiteoretikere – som fx David Held og Robert Dahl.

»Liberal-socialisten« David Held mener ganske vist at marxismen postulerer en for direkte kobling mellem det politiske og

økonomiske, men anklager liberalismen for at negligere markedets og den private kapitalakkumulations politiske betydning, negligere »den økonomiske magts forvrængende natur i relation til demokrati«. Han anerkender nok private virksomheders og markedets innovative egenskaber, men ønsker af *demokratiske* grunde udvikling af »selvforvaltende virksomheder (vitale industrier nationalt ejede, ellers socialt eller kooperativt regulerede)«. ⁵²

Og Robert Dahl, en af de tidligste og mest prominente eksponenter for den liberale demokratiskole »demokratisk pluralisme«, nåede på sine ældre dage frem til at reel politisk lighed og frihed kræver udstrækning af demokratiet til arbejdspladsen og økonomien i almindelighed. For den moderne kapitalismes produktion af økonomisk og social ulighed »medfører svære brud på den politiske lighed og dermed på den demokratiske proces«, og de private selskabers indflydelse på stat og samfundsbeslutninger er uforholdsmæssig stor. ⁵³

– Ja, Michael Kjeldsens demokratidom vil endog historisk ramme Danmarks udenrigsminister (fra 2001 og til skrivende stund) i en liberal-konservativ regering, Per Stig Møller. Som dokumentation – og til illustration af »tidsåndens« utvivlsomme indflydelse på demokratiopfattelsen – skal dette afsnit afrundes med et uddrag af den konservative Per Stig Møllers artikel i *Berlingske Aftenavis* den 24. september 1970: *Da Adam Smith mødte Mao*.

Heri opfordrede Møller sit konservative parti til at »lære af de dårlige erfaringer med liberalismen og vende sig mod Mao og kollektivismen efter ny inspiration.« Man kunne nemlig »vove den påstand, at liberalismen ikke er i overensstemmelse med demokratiet. Det er nemlig ikke demokrati, at nogle få har alle muligheder for at udbytte de mange. Det er ikke demokrati, at nogle magtkoncentrationer og personer afgør væsentlige dele af samfundslivet uden nogensinde at have fået mandat dertil

og uden nogensinde at kunne underkastes kontrol. Vi tror, vi vælger en regering, men vi vælger kun en del af den faktiske regering.« Og efter at have kritiseret privatkapitalens indflydelse på finans- og udenrigspolitikken samt nyhedsinformationen erklærede Per Stig Møller bl.a.: »Det er folket der skal afgøre, om vi skal bindes til andre lande, og ikke de få, der kan tjene millioner på det og derefter slå sig ned i Schweiz. Bankernes nationalisering kan heller ikke være nogen utopisk tanke for den nykonservative, for han må ikke acceptere, at en så stærk pengemagt er ude af befolkningens kontrol«. Og »for at modvirke den private dagspresses manipulation med demokratiet kunne staten oprette et nyhedsformidlende statsorgan, så alle fik mulighed for at tage stilling på samme grundlag, og den private dagspresse havde så synspunkterne, den personlige kommentar og ikke direkte informativt stof som sit domæne.«

Alt dette og mere måtte til »hvis den moderne konservatisme vil det virkelige demokrati, ...«⁵⁴

Et åbent demokratisyn

Gemt i diskussionen om demokrati og økonomi ligger et forskelligt syn på to absolutte kernebegreber i demokratiets idéhistorie: *frihed* og *lighed*. Helt tilbage hos Platon og Aristoteles ansås disse elementer for demokratiets tæt sammenknyttede kendetegn, og den franske revolutions slagords-triade er jo velkendt: frihed, lighed og broderskab.⁵⁵ Men spørgsmålet har naturligvis ...

Noterne til uddraget ses nedenfor(fremhævet)

9 Hermed støtter jeg op om fx demokratiteoretikeren David Held's opfattelse: at opstille fuldstændigt »videnskabelige« og værdifrie demokratiteorier er umuligt. Held s. 8.

10 Nyliberalismen forstås her som den stærke tillid til markeds kræfterne kombineret med konservative værdier som fx et stærkt militær, der vandt frem fra slutningen af 1970'erne (personificeret i statsledere som Ronald Reagan og Margaret Thatcher).

11 Fukuyama s. 62. Der refereres og citeres fra den danske 1993-oversættelse af *The End of History and the last Man*, med titlen *Historiens afslutning og det sidste menneske*.

12 Ti år efter offentliggørelsen af artiklen *The End of History?* øvede Fukuyama delvist selvkritik, idet han i en ny artikel tog afstand fra sin »tese om, at historien skrider fremad og har retning« og erkendte at »historien kan ikke afsluttes, så længe den moderne videnskab ikke er afsluttet; ...« Han fastholdt dog at »det liberale demokrati og en markedsorienteret økonomisk orden er det eneste alternativ for det moderne samfund.« Se Fukuyamas artikel under den danske overskrift *Historien slutter i morgen* i *Politiken* d. 27.6.1999.

13 Fukuyama s. 62-64. Indflydelsesrige kræfter plæderer i dag for denne demokratiopfattelse. Her USA's daværende viceudenrigsminister Marc Grossman i *Jyllands-Posten* d. 6.4.2004: »Der er væsentlige fællestræk i demokratiske samfund, herunder ... fri markedsdannelse«.

14 Fukuyama s. 64.

15 Se Kjeldsen.

16 Ibid. s. 453.

17 Ibid. s. 476.

18 Ibid. s. 476f. Det her citerede er Kjeldsens citeringer fra programmet.

19 Ibid. s. 477.

20 Ibid. s. 483f.

21 Ibid. s. 455-459.

22 Ibid. note 23, s. 453 i teksten, s. 491 i noteapparatet. Alf Ross vender jeg tilbage til.

- 23 Demokratiforskeren Jacob Torfing taler ligefrem om »den ukritiske selvtilstrækkelighedsfølelse, der efterhånden dominerer de liberale demokrater (og hvem vil i dag undsige sig en sådan betegnelse?) ...« Torfing s. 377.
- 24 Beslutning fra Socialdemokratiets første kongres i 1876. Se Gimle s. 5.
- 25 Se fx Claus Bryld om Socialdemokratiets økonomiske idéudvikling fra 1914-1940. Bryld1 s. 80-113.
- 26 Se Trommer s. 91-111, 179, 309f; McKay s. 995; Jensen1 s. 501ff. Om DKP og besættelsen se senere.
- 27 Se Sode-Madsen s. 324.
- 28 Arkiv921/73, CK-mødet 13-14.8.45, referat af Christmas Møllers tale, s. 1.
- 29 *Finanstidende* nr. 3, d. 17.10.1945, s. 50f. Her citeret fra Laubjerg s. 35.
- 30 Eksempel på førstnævnte vurdering ses i Scocozza/Jensen s. 328; eksempel på sidstnævnte ses i Wium Olesen s. 606.
- 31 *Fremtidens Danmark* s. 11, 14, 15 (hovedafsnittet om Økonomisk Demokrati og Effektivitet ses s. 14-18). Dybdahl s. 324f.
- 32 *Fremtidens Danmark* s. 12f. (John Maynard Keynes' hovedværk: *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London 1936).
- 33 I 1962 hed det således i Socialdemokratiets tidsskrift *Aktuel politik* (s. 327): »Vigtigere end samfundets overtagelse af produktionsmidlerne er det derfor, at samfundsproduktet stiger år for år.« Her citeret fra Rasmussen s. 51.
- 34 Om denne udvikling i den offentlige sektor: se Linderøth s. 276-280; Goul Andersen s. 227-231; Statist./hist. temanr.
- 35 Om den trefasede demokratimodel og -strategi, se fx Bregn/Hansen s. 109.
- 36 Bregn s. 50, 78; Laubjerg s. 55; Bregn/Hansen s. 16.
- 37 Laubjerg s. 57; citatet fra interview med Grünbaum i 1983, gengivet i Bregn s. 50.
- 38 Grünbaum s. 10f.
- 39 §1 i: *Forslag til lov om lønmodtagernes medejendomsret*. (ØD-

lovforslaget) Forslaget ses optrykt i Bregn s. 213-218.

40 Bregn/Hansen s. 11.

41 Viggo Kampmann: *Økonomisk demokrati – et forslag til udbyttedeling mellem arbejde og kapital*. Kbh. 1970, s. 18. Her citeret efter Laubjerg s. 61.

42 Grünbaum s. 81.

43 Se Carlsen s. 34-36; Jespersen/Pittelkow s. 47-52f.; Rasmussen s. 82f., 94ff.

44 DKP kaldte forslaget en »narresut«, og Venstresocialisterne mente at forslaget ville integrere arbejderne yderligere i det kapitalistiske system. Se DKP2 s. 6, 14; Laubjerg s. 92. Om behandlingen i *Folketinget*, se Bregn/Hansen s. 30f.

45 *Berlingske Tidende* 9.2.1973. Her citeret fra Laubjerg s. 91.

46 Talemanuskriptet optrykkes 1946 i pjecen *Kommunismen og demokratiet*. Se Ross1 s. 12-14.

47 Jørgen Jørgensen var partiløs men betegnede sig som kommunist fra 1945, og accepteredes som sådan af DKP. Rasm./Niels. s. 258. Om Jørgensens flerleddede demokratibegreb se hans *Det demokratiske Samfund. Grundtræk af en Analyse* (Kbh. 1946) – fx s. 6 med en grafisk afbildning af det »brede« hhv. »smalle« demokrati. Om det flerleddede demokratibegreb se endvidere Jørgensen1 s. 20f.

48 Ross2 s. 231f.

49 Kjeldsen s. 453, 483.

50 Se Socialdemokratiets principprogram fra 1992: *Det ny Århundrede* (her citeret fra et reprint downloaded fra www.aba.dk).

51 Fra Kochs artikel *Ordet eller Sværdet*, i *Berlingske Aftenavis* 12.9.1945. Koch1 s. 71.

52 Held 308f., 323f. (Jeg tillader mig at betegne Held »liberal-socialist« da han kalder sin foretrukne demokratimodel »liberal socialism«, *ibid.*).

53 *Ibid.* s. 200, 214-216 (citatet fra R.A. Dahl: *A Preface to Economic Democracy*. Cambridge 1985 – gengivet i Held s. 214).

54 Se Per Stig Møller s. 122-125. Møllers artikel tryktes første gang i *Berlingske Aftenavis* d. 24.9.1970, og genoptryktes i Per Stig Møllers

artikel- og essay-samling: *København-Paris t/r.*, Kbh. 1973.

55 Om Aristoteles' og Platons syn på demokrati og frihed/liched, se Held hhv. s. 19f., og s. 29f. (I øvrigt havde begge filosoffer stærke reservationer overfor demokrati som styreform).

56 En kort indføring i frihed/liched-begrebernes og deres liberale og socialistiske fortaleres historie i 18.- 20. årh. fås i Knudsen.

57 Hermed deler jeg den danske demokratiteoretiker Uffe Jacobsens relative demokratisyn, jf. Uffe Jacobsen s. 154.

58 Jf. *ibid.* s. 188f., 198f.

59 Fra Ross' artikel *Ordet eller Sværdet?* i *Politiken* 23/3 1946. Her citeret fra optrykket, Ross3 s. 157f.

60 Se Ross2 s. 270-282 generelt, s. 278 specielt; citatet hentet fra Ross3 s. 162.

61 *Ibid.* s. 158.

62 »Kommunisterne kræver den Politiske Frihed erstattet af økonomisk Frihed, Socialisme i stedet for Demokrati«. Ross2 s. 263.

63 Der har dog i lange perioder, også efter at kvinder og tjenestefolk fik valgret i 1915, været indskrænkninger i den *almindelige* valgret/valgbarhed i Danmark, idet længerevarende modtagelse af fattighjælp har medført tab af valgret og valgbarhed.

64 Om Europaparlamentets ønske: *Politiken* 23.4.2004. Om Sarkozy og medieverdenen: *Politiken.dk* 24.5.2007.

65 Interview i *Information* 28.2.04.

66 Kjeldsen s. 483.

67 Studiekreds/1917 s. 1, 3. Vejledningen omtales nærmere i Del III/9, afsnittet *Proletariatets diktatur?*.

68 Om *kup* eller *revolution* er rette betegnelse har været omdiskuteret og skal ikke afgøres her (for en indføring i diskussionen se Werth s. 39ff.). Når udtrykket *oktoberrevolution* herefter benyttes er det alene i egenskab af gængs og genkendelig historisk betegnelse.

69 If. Rasm./Niels. s. 258.

70 I artikel i *Politiken* 17.4.1946 s. 9-10. Her citeret fra optrykket, PH3 s. 223.

71 *Ibid.*